

Тетяна Водотика,

*к. і. н., науковий співробітник
Інституту історії України НАНУ
e-mail: TVodotyka@gmail.com*

Препарування регіональних міст: Прищепа Олена. Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.

Видання книжки стало результатом багаторічних досліджень авторки. Тема монографії співзвучна темі кандидатської дисертації, отже перед нами – розширена та доповнена версія.

Робота є важливою з точки зору поступу української історичної урбаністики. Дослідження міст в різних часових та просторових вимірах – досить актуальна тема в останнє десятиліття. Втім, розвиток міст у XIX ст. у регіональному вимірі нечасто стає предметом досліджень. Звичайно, окремі міста таки були у центрі уваги і одразу можна згадати ґрунтовну студію Вікторії Константінової, присвячену південноукраїнським містам¹, або набагато більш ранню студію Анатолія Гуменюка про міста Правобережжя² чи докторську дисертацію Дмитра Чорного про міста Лівобережжя³. Тож дослідження Олени Прищепи – продовження вже існуючої традиції.

До безперечно сильних сторін книжки варто віднести вдало підібраний ілюстративний ряд – листівки та фото волинських міст межі XIX–XX ст., часто унікальні, дозволяють читачеві глибше проникнути в контекст, відчувати дух епохи, візуалізувати процеси та явища, про які йдеться.

Але є ряд моментів, розкриття яких збагатило б текст. Наприклад, мова йде про промислові селища, які не мали статусу міст, але фактично були ними. Хрестоматійний приклад із Юзівкою можуть доповнити Славута, Шепетівка, Сарни – значні у торгово-промисловому та транспортному відношенні волинські містечка, які не мали статусу міст. Темпи зростання таких містечок у 1861–1900 рр. були удвічі вищими за темпи зростання офіційних міст⁴.

Авторка дещо спрощено пояснює динаміку міського населення у пореформену добу. Так, повільне зростання та навіть падіння чисельності жителів міст у 1860–1870-х рр. має корені у несприятливих природних факторах, випережувальних темпах зростання всього населення регіону, переважно аграрного, та застої у розвитку приватновласницьких міст. Але й офіційні міста зростали так само повільно, а усі міста краю переживали, так би мовити, паузу в модернізації. Тому селяни і навіть жителі волинських міст

¹ Константінова, В. (2010). Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя: АА ТанDEM.

² Гуменюк, А. (1992). Міста Правобережної України в другій половині XIX ст. (Кандидатська дисертація), Ін-т історії України НАН України.

³ Чорний, Д. (2007). По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.). Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

⁴ Прищепа, О. (2010). Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010. С. 10, 49.

та містечок переїжджали наприклад до Києва – беззаперечного економічного лідера усього Правобережжя. Цей висновок опосередковано підтверджується і зниженням природного приросту міського населення. Криза ж традиційних для Волині містечок пояснювала відтік єврейського населення на Південь – насамперед в Одесу⁵.

Причини ж вибухового як для Волині зростання міст у 1897–1912 рр. (приріст міського населення склав 25%) обходяться увагою взагалі. Дозволимо собі припустити, що причини цього полягають у покращенні залізничного сполучення, появи міст економічних лідерів (Житомир, Рівне), посиленні інтеграції у загальноукраїнський економічний розвиток, налагодженні міського самоврядування.

Звертаючись до соціальних характеристик міського населення авторка трохи применшує роль почесних громадян. Безперечно, їхня питома вага серед міського населення була мінімальною. Але це не означає, що їх роль була “мало відчутною в соціально-економічному розвитку міст”⁶. Перш за все, цей прошарок і не може бути великим, адже він юридично оформився останнім. По-друге, статус почесного громадянина отримували за особливі заслуги перед містом і це були благодійники, інженери, підприємці тощо. В даному випадку наявність та зростання цієї категорії свідчить про появу нової, суто міської еліти, меритократичної по суті, і це є свідченням руйнування станової системи.

Так само недооціненим виглядає вплив німецької та чеської національних меншин на господарське та культурне життя волинських міст, спираючись на той факт, що їх питома вага не перевищувала 2% міського населення⁷. Адже чехам та німцям належали пекарні, броварні, модерні промислові підприємства, які сприяли індустріальному поступу міст. Серед чехів і німців була найбільша кількість містян із самостійним прибутком й підприємців.

Підсумовуючи розділ, присвячений соціальній та національній структурі населення міст, зроблено загально логічний висновок, що структуру міського населення на Волині починають визначати два основних класи – підприємці та представники найманої праці⁸. Але зважаючи на темпи міграції та уповільнений економічний розвиток міст Волині загально (авторка на цьому особливо наголошує) чи можна вести мову, що процес руйнування становості та формування класів на Волині дійшов до такого етапу, що підприємець і робітник стали основними фігурами соціальної структури міст?

Можливо є сенс припустити дещо цілком протилежне? Наприклад, коли мова йде про найбільшу кількість ремісників у містах, які демонстрували найвищий рівень промислового розвитку⁹, пояснюється це тим, що промисловість не могла задовольнити споживчий попит у повній мірі. Міста Волині демонструють альтернативний шлях становлення індустріального суспільства – не через велике промислове виробництво, а через сферу споживання та послуг¹⁰. Нам ця гіпотеза видається не позбавленою евристичного потенціалу.

Деякий матеріал можна було б подати більш ефектно. Наприклад, бюджети міст представити у вигляді діаграм (це показало б

⁵ Прищепа, О. (2010). Міста Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. Рівне: ПП ДМ, 2010, С. 42–46.

⁶ Там само, С. 65.

⁷ Там само, С. 90.

⁸ Там само, С. 95.

⁹ Там само, С. 110.

¹⁰ McKendrick, N., Brewer, J., Plumb, J.H. (1982). *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of English Society*. Bloomington: Indiana University Press; Williams, R.H. (1982). *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth-Century France*. Berkeley: University of California Press; Mukerji, C. (1983). *From Graven Images: Patterns of Modern Materialism*. N.Y.: Columbia University Press; McCracken, G. (1990) *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington: Indiana University Press; Руан, К. (2011). *Новое платье империи. История российской модной индустрии, 1700–1917*. Москва: Новое литературное обозрение.

динаміку), порівняти відповідні показники приватновласницьких та інших міст. Це зробило б висновок про відсталість приватних міст більш аргументованим і водночас би виділило промислово розвинені міста. Хоча далі мова йде про те, що не завжди приватновласницький статус був гальмом, як-то наприклад у Рівному, який був у власності князя Любомирського. І загалом, у статусі приватновласницьких міст були свої переваги – кредити, допомога чи інвестиції власника.

Власне, питання – чому колись найбільш урбанізований регіон на українських землях у часи динамічних змін не зміг обернути це собі на користь? – на наш погляд залишилось відкритим. Чому урбанізація в доіндустріальний період не стала урбанізацією індустріальних часів? Чому Волинь врешті стала регіоном-аутсайдером з купою маленьких містечок?

Рецензована праця стала серйозним кроком на шляху вивчення регіону та й поступу урбаністики загалом. Закономірно, що робота не має давати всі відповіді на всі можливі питання. Натомість вона може стати (і напевно стане) запрошенням до подальших студій.

REFERENCES

Konstantinova, V. (2010). *Urbanizaciya: pivdenoukrayins'kyj vymir (1861-1904 roky)*. Zaporizhzhya: AA Tandem.

Humenyuk, A. (1992). *Mista Pravoberezhnoyi Ukrayiny v druhij polovyni XIX st. (Kandydats'ka dysertaciya, In-t istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny)*.

Chornyj, D. (2007). *Po livyj bik Dnipra: problemy modernizaciyi mist Ukrayiny (kinec' XIX — pochatok XX st.)*. Xarkiv: XNU imeni Vasylja Karazina.

Pryshhepa, O. (2010). *Mista Volyni u druhij polovyni XIX – na pochtku XX st. Rivne: PP DM, 2010. S.10, 49*

McKendrick, N., Brewer, J., Plumb, J.H. (1982). *The Birth of a Consumer Society: The Commercialization of English Society*. Bloomington: Indiana University Press.

Williams, R.H. (1982). *Dream Worlds: Mass Consumption in Late Nineteenth-Century France*. Berkeley: University of California Press.

Mukerji, C. (1983). *From Graven Images: Patterns of Modern Materialism*. N.Y.: Columbia University Press.

McCracken, G. (1990) *Culture and Consumption: New Approaches to the Symbolic Character of Consumer Goods and Activities*. Bloomington: Indiana University Press

Ruan, K. (2011). *Novoe plat'e ympery. Ystoryya rossyjskoj modnoj yndustry, 1700–1917*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie.